

KAZAN TATAR FOLKLORUNDA HIZIR İLYAS İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

ПОВЕРЬЯ В ФОЛЬКЛОРЕ КАЗАНСКИХ ТАТАР, СВЯЗАННЫЕ С ОБРАЗОМ ХЫЗЫР ИЛЬЯСА

İMAGE HIZIR İLYAS IN THE FOLKLORE OF THE KAZAN TATARS

Özet. Bütün Türk dünyası halk kültüründe tanılan Hızır İlyas Kazan Tatarlarının halk edebiyatı içinde de önemli yer almaktadır. Hızır İlyas Tatarlar tarafından daha çok tek şahıs olarak algılanır ve baharda insanlar arasında dolaşarak zor durumda olanlara yardım eden, bolluk-bereket ve sağlık dağıtan, kimi zaman mucizeler yaratan ve cimri açgözlü insanları cezalandıran, genelde yolcu veya fakir kılığında insanlar arasında dolaşan Allah katında ermiş bir ulu ya da peygamber olarak algılanır. Bu sıfatlarından dolayı Tatar folklorunda daha çok masal, destan, efsane, hayır dua ve tarımcılıkla ilgili inanışlarda anılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kazan Tatarları, Hızır İlyas, folklor.

Abstract. Hızır İlyas, known in the folklore of the Turkic world, occupies a special place in the folklore of the Kazan Tatars. Hızır İlyas in the concept of Tatars perceived by one person. It is generally perceived a saint or a prophet, people encountered a traveler or the poor. In the spring he goes between people and helps the needy, endows them and sends them to health. Sometimes it works wonders, and sometimes punishing avaricious and greedy people. Because of its image of these properties can be found in such genres Tatar folklore, like a fairy tale, epic, legend, wishes and beliefs related to agriculture.

Keywords: Kazan Tatar, Hızır İlyas, folklore.

Аннотация. Образ Хызыр Ильяса, который известен во всей тюркской культуре, занимает важное место и в фольклоре казанских татар. Хызыр Ильяс, в восприятии татар был святым, который, находясь среди народа, помогал нуждающимся, приносил изобилие в дом и здоровье, совершал чудеса и наказывал скупых и жадных людей. Обычно, его воспринимали как посланника Аллаха и пророка, скитающегося в образе путника или нищего. Это послужило появлению множества рассказов, дастанов, легенд и мифов о Хызыр Ильясе, в том числе и в татарском фольклоре.

Ключевые слова: казанские татары, Хызыр Ильяс, фольклор.

Birçok Türk boyunun halk edebiyatında Hızır ve İlyas ile ilgili efsane, rivayet ve inanışlar mevcuttur. Hızır ile İlyas ikisi iki şahıs olmasına rağmen çoğu zaman bu iki isim yan yana gelerek, halk tarafından tek şahıs olarak algılanır. Rivayete göre; Hızır İlyas ile kardeş [4, s. 41].veya yaygın inanışa göre de arkadaşır.

Al-Hızır aslında bir sıfattır. Hızır, Hızır yahut Hadır Arapça bir kelime olup, yeşillik anlamına gelmektedir [10, s. 144]. Ancak bu sıfat zamanla unutulmuş, sıfatın anlamı üzerine yüklenen bir manevî güçlerle donatılmış bir şahsiyettir. Halk arasında aldığı anlam ve yüklendiği görev itibarıyla Hızır; âb-ı hayat (hayat suyu/ ölümsüzlük suyu) içerek ebedî hayata mazhar olmuş ve zaman zaman insanlar arasında dolaşarak darda kalanlara yardım ve iyiliklerde bulunan, tabiatın yeşillenmesini sağlayan, bolluk ve bereket, kısmet ve sağlık bahşeden bir velidir. [3, s. 56]. Türk folklorunda da Hızır ile ilgili ilginç inanışlar bulunur. Türkiye Türklerinin birçok mitolojik hikâyesinde, destanında, efsanesinde, masalında Hızır İlyas boz ata binen bazen ağaçtan ya da gökten inen bir eren olarak gösterilir [1, s. 28-29]. Kaynağı nereye bağlanırsa bağlansın (Kur'an-ı Kerim, Gılgamış Destanı, İskendername, Musevî Kaynaklı efsaneler, vb. [16]. Türk insanının zihninde Hızır, Hızır-Nebî, Hızır-İlyâs, Hidrellez, Kidir gibi kelimelerle ifade olunan bir Hızır kültü mevcuttur. Hızır'ın adı, ölümsüzlüğü, yaşadığı dönem ve zaman, veliliği ve nebiliği tartışma konusu yapılmakla birlikte, gerek Türkiye'de, gerekse Türkiye dışındaki Türk dünyasında kabul gören inanç, onun "Tanrı'nın yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisi" [2, s. 3] olduğudur. Hızır'ı darda kalanların imdadına koşan muayyen ve mutlak bir ulu olarak telakki eden Altay Türkleri "Kidir" [3, s. 56], Kırgız ve Kazak Türkleri de Kidir ve Kizir adlarını kullanmaktadırlar. Hızır, zaman değişiminin ifadesi, yeşillenmenin, canlanmanın başlaması, baharın müjdecisi ve bereketin sembolüdür. Halk inançlarında kült niteliği kazanan Hızır, İslamiyet öncesi "Gök Sakallı, Ak Sakallı Kocalar" [9, s. 89] gibi medet umulan, yardım istenen, akıl danışılan, kılavuzluk etmesi beklenen, barış, mutluluk, sağlık, refah getirdiğine inanılan bir kurtarıcı güç olarak gösterilir. O, Çaresizliği, umutsuzluğu ve belirsizliği ortadan kaldıran İlahî güçle donatılmış bir gücün sembolüdür. Bu açıdan Hızır ile ilgili inanmalar efsane menkıbe ve benzeri şekillerle hemen her gün artarak yayılmakta ve sürekliliğini devam ettirmektedir. Hidrellez adıyla yapılan törenlerde O'na atfedilen birçok vasıf, eski dönemlerin sosyal ve dinî hayatının İslâmî yapı ile tekrar şekillenerek yeni bir oluşum ortaya çıkardığı görülmektedir [15, s. 35-38]. Hızır kalbi temiz, Allah'a inanan insanlara yardım eder; uğradığı yerlere bolluk, bereket, zenginlik getirir. Dertlilere derman, çaresizlere çare, hastalara şifa verir. Bitkilerin yeşermesini, hayvanların üremesini, insanların kuvvetlenmesini sağlar.

İnsanların şanslarının açılmasına yardım eder. Yani Hızır, uğur ve kısmet sembolüdür. Mucize ve keramet sahibidir.

İslâm âlimlerinin çoğuna göre Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf sûresinde geçen Salih adam kıssasından Hızır (a.s.)'ın anlaşıldığı ve onun Peygamber olduğu görüşü müfessirlerin bazılarının tercih ettiği bir görüştür [5, s. 179]. Ancak bazı âlimler tarafından da Nebî değil Velî olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), Hızır (a.s.)'a Hızır denmesinin sebebini izah ederken; "Hızır otsuz kuru bir yere oturduğunda ansızın o otsuz yer yeşillenerek hemen dalgalanırdı" buyurmaktadır [10, s. 144-145]. Hızır (a.s) Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf suresinde (60-82 ayetler) Musa ve bir gencin kıssası anlatılırken "Kullarımdan birisi..." şeklinde sabit olmuştur. Velî olduğunu dahi kabul etsek, "İkinci Tabaka-i Hayatta bulunmaktadır. Bu mertebede aynı anda çok yerde bulunmak mümkündür." Kur'an'da Kehf Suresinde Kehf Suresi de dâhil olmak üzere hiçbir yerde Hızır ismi geçmemektedir ancak çeşitli hadislerde bu şekilde anılmaktadır [6, s. 443-453]. Olayın yaşandığı yer için «iki denizin birleştiği yer» denilmektedir. Uzun bir yolculuk yapan Musa ile yanındaki gencin beraberlerinde, yemek için getirdikleri balığın kaçması ile başlayan olay sonrasında, 65. ayette "Derken kullarımdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik" denilerek Hızır olarak atfedilenden bahsedilir. Hızır ve İlyas peygamberin yeryüzünde buluşup darda kalanlara, isteği olanlara, zorluk çekenlere yardım ettiği rivayet edilen gün. Hızır'ın karada, İlyas'ın denizde hiç umulmayan bir zamanda çıkıp geldiği söylenir. 6 Mayıs aynı zamanda baharın başlangıcı, bereket ve bolluğa adım atış günüdür. Bu özel günün tarihi ve nasıl oluştuğu ile ilgili birçok rivayet vardır. Bu rivayetler sadece Türkiye'de değil, İran, Irak, Suriye, Türki devletler tarafından da bilinir ve her toplum kendi kültürel zenginliklerine göre kutlar.

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türklerinde de Hızır ya da Hızır İlyas yaygın dini bir inanca göre hayat suyunu (abı-hayat suyunu) içen ve böylece kıyamet gününe kadar ölümsüzlüğe ulaşan, zaman zaman özellikle baharda insanlar arasında dolaşarak zor durumda olanlara yardım eden, bolluk-bereket ve sağlık dağıtan, Allah katında ermiş bir ulu ya da peygamberdir. Kimi zaman mucizeler yaratan ve cimri açgözlü insanları cezalandıran Hızır İlyas genelde yolcu veya fakir kılığında insanlar arasında dolaşır ve ona genelde yolda olanlar rastlar. Bu yüzden Hızır İlyas adı Kazan Tatarlarında daha çok yola çıkanlara söylenen hayır duada anılır. Örneğin, "Yürüdüğünde yol olsun, Hızır ata yoldaşın olsun!" [13, s. 479] gibi günümüzde de insanların dilinden düşmeyen dilek cümleleri korunmuştur. Hızır-İlyas'ın yolda olanları koruduğuna dair inanca biz Tatar halkının manilerine de rastlarız: Sandugaçlar su taşıy./Kayda iken su başı./Minem canım yalgız başı./Hozer bulsın yuldaşı [12, s. 268].(Bülbüller su taşıyor/ Nerede acaba suyun başı./Cananım yalnız başına, /Hıdır olsun yoldaşı).

Kazan Tatarları günümüzde de yolda rastlanan ihtiyarı incitmekten sakınırlar. Çünkü bu ihtiyarın, yolcu ya da fakir kılığına giren Hızır İlyas olabileceğine inanırlar. Eğer öyle birisi kapınıza gelir ve yiyecek isterse, onun karnını doyurmak kutsal bir görevdir. Böyle yapıldığında, o eve bereket geleceğine inanılır. Ama böyle birisinden yardımını esirgersen ya da onu incitirsen o seni cezalandırmayı da bilir derler. Örneğin, Kazan Tatarlarında mevcut olan bir beddua şöyle denir: "Altı evden oluşan Köternes altı eve kalsa idi!" [13, s. 41]. Bir efsaneye göre, Köternes köyüne yoldan yorgun düşen aç Hızır İlyas gelmiş fakat köylüler tarafından ona yemek verilmemiş ve saygı gösterilmemiş. Sonuç olarak Hızır İlyas bu köye yukarıda örnek getirilen cümle ile beddua etmiş. İnsanların inandığına göre, bu tür köylerde ev sayısı on ya da on beşi geçmezmiş. Tepsez Kül (Dipsiz Göl) efsanesinde de buna benzer bir olaydan bahsedilir: Hızır İlyas bolluk bereket içinde yaşayan bir köye aç yorgun bir fakir ihtiyar olup gelir ve kapı kapı dolaşır, insanlardan yardım istemiş. Fakat kimisi onu kapıdan kovmuş kimisi köpek salmış üzerine. Hızır İlyas bu köye can havli ile beddua etmiş ve köy yer yüzünden kaybolmuş ve onun yerine dipsiz bir göl hasıl olmuş [14, s. 256].

Hızır İlyas'ın adı Kazan Tatarlarının destanlarında da geçer. Onlarda o karşımıza incitilen insanları savunan ya da kahramana zor anda yetişen bir eren olarak çıkar. Örneğin, Ak Kübek destanında kahraman, düşmanı olan Mangış'ın kılıcını sallayıp, onun kafasını kesmeye çalışır. Tam da bu anda onun imdadına Hızır yetişir ve uyarır: eğer kılıcı sallarsa kendi kafasını kesebilir; kendisi sağ kalıp düşmanını öldürmek istiyorsa kılıcı yerden azıcık kaldırıp vurmalıdır. [11, s. 85]. Türk dünyasında çok yaygın olan ve Tatarlarda da severek okunan Tahir ile Zöhre adlı başka bir destanda Hızır Allah'ın emri ile Tahir'i zindandan kurtarıp, ellerine ayaklarına vurulan zincirleri kırar ve onu ata bindirip, sevgilisi Zöhre'nin yanına gönderir. Yani burada Hızır haksız ayrı düşürülen iki sevgiliye yeniden birleşmeye yardım eden birisi olarak çıkar önümüze. Aynı destanda Tahir Hızır ile bir kez daha karşılaşır. Kara atlas kıyafetler giyen ve kara ata binen Hızır, Tahir'i rüyasında ziyaret eder ve ablasının yaşadığı şehre ulaşmasını sağlar [11, s. 225, 237]. Sadece Hızır değil kimi zaman derviş kimi zaman sofu ismi ile de anılan böyle bir koruyucu ve yardımsever birisine sadece Tatar değil birçok Türk boyunun masal ve destanında da rastlamak mümkün. Örneğin, Türkiye Türklerinde günlük hayatta sık kullanılan "Hıdır gibi yetiştii" yani zamanında yetiştii anlamına gelen bir deyim vardır. Bu deyim de kökleri ile mitolojiye uzanmakta olup, Hıdır'ın incitilen ve zulüm gören insanlara en son anda yetişip hayatlarını kurtarması ile ilgilidir. "Avçı Yeget" (Avcı Yiğit), "Kamır Batır" (Hamur Batır), "Unberençe Ehmet" (On Birinci Ahmet), "Kalmenbet" gibi Tatar masallarında da ak sakallı bir erenin masal kahramanlarını en zor anlarında kurtardığından söz edilmektedir. Burada bu erenin ak sakallı olması, tılsımlı bir hediye sunması, gelecekte haber vermesi, birden bire ortaya çıkması, öleni diriltmesi, zor durumda birilerinin imdadına koşması yine bize onun Hızır olduğunu göstermektedir. Recep Babay Çişmese (Recep Dede Çeşmesi) adlı efsanede de Hızır, ailesi ile Şehri Bolgar'ı terk edip başka yere göçmek isteyen dinine çok düşkün Recep Dedeye yerleşeceği yeri göstermektedir [14, s. 257].

Kazan Tatarlarının halk edebiyatında Hızır-İlyas şahsına tarımcılıkla ilgili inançlarda da rastlanmaktadır. Özellikle de baharı müjdeleyen inançlarda. Bahar, tarlalarda karların erimesi sonucu çiftçilerin toprağa tohum atıp, hasadın o sene nasıl olacağını tahmin etmeye çalıştıkları bir mevsimdir. Kazan Tatarlarında baharda yapılan tarla işleri ile ilgili inançlarda mutlaka Hızır İlyas'ın adı da anılır: "Beş Nisan günü Hızır İlyas kamçısını sallarsa, demek havalar ısınır" [7, s. 44]. "On beş Nisan günü

Hızır nehirlerde kar erisin ve buzlar kırılıp akmaya başlasın diye asasını sallar” [13, s. 497]. Ufukta arkasından gök gürültüsü ve yağmur görülmeyen şimşegin çakmasını da Tatarlar Hızır İlyas’ın kamçısına yorarlar ve bu tür bahar şimşeklerinin bol hasadın habercisi olduğuna da inanırlardı. Saban sürdükleri zaman da tarlanın bir kenarında yeri sürmeden bırakırlardı. Bir inanca göre, o yerden Hızır-İlyas geçmişti. Sırt çantası asan kır sakallı Hızır İlyas’ın geçtiği tarlalar, oradan bol hasat toplayacaklarına işaret olurmuş. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türk kültüründe Hızır İlyas’ın adı bolluk, bereket ve tokluk ile özdeşleştirilmektedir. Tükenmeyen bir bereket hakkında Kazan Tatarları bugün de “Oraya Hızır asasını sokmuş” derler [13, s. 468].

Sonuç olarak, bütün Türk dünyası halk kültüründe tanılan Hızır İlyas Kazan Tatarlarının halk edebiyatı içinde de yer almaktadır. Hızır İlyas Tatarlar tarafından daha çok tek şahıs olarak algılanır ve baharda insanlar arasında dolaşarak zor durumda olanlara yardım eden, bolluk-bereket ve sağlık dağıtan, kimi zaman mucizeler yaratan ve cimri açgözlü insanları cezalandıran, genelde yolcu veya fakir kılığında insanlar arasında dolaşan Allah katında ermiş bir ulu ya da peygamber olarak algılanır. Bu sıfatlarından dolayı Tatar folklorunda daha çok masal, destan, efsane, hayır dua ve tarımcılıkla ilgili inanışlarda anılmaktadır.

Kaynakça

1. Cetin I. Nevruz kutlamalarında ortak ve benzer pratikler / Uluslararası Nevruz Sempozyumu bildirileri: 21-23 Mart 2000, Ankara. – Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000. – S. 28-29.
2. Günay, Umay. Ritüeller ve Hıdırellez, Milli Folklor, S:26 (Yaz: 1995).
3. Güngör, Kemal. Anadolu’da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme, Türk Etnografya Dergisi, S:1 (1956). –56 s.
4. HANÇERLİOĞLU, Orhan. İnanç Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975. – S.41.
5. İbn Kesîr, Tefsir, V. – İstanbul: Kahraman Yayınları, 2010.
6. Kutub, Seyyid. Fizılâl’il Kur’an, 9. Cilt. (Türkçe). – İstanbul: Hikmet Yayınevi. – S. 443-453.
7. Nasıyri, Kayum. Saylanma Eserler. 4 Tomda. T. 3. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005. – S. 44.
8. Ocak, A. Yaşar. İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
9. Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi II. – Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1995. – S.89
10. Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarîh Tercemesi ve Şerhi 9. cilt. - Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1980.
11. Tatar Halık İcatı. Dastannar. - Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1984. – S. 225 – 237.
12. Tatar Halık İcatı. Kıska Cırlar. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1976.
13. Tatar Halık İcatı. Mekaller Hem Eytemner. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1987.
14. Tatar Halık İcatı. Rivayetler Hem Legendalar. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1987.
15. Yüge, Ayşe. Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri. Milli Folklor, 2002, Sayı 54. – S. 35– 38
16. Wansinck, A.J. İslam Ansiklopedisi (Hızır Maddesi), C.V. – İstanbul: 1964.

Закиржанов Әлфәт Мәгъсүмжан улы,
филол. ф. док., татар әдәбияты кафедрасы мөдире,
Казан (Идел буе) федераль университеты
Казан шәһәре, Татарстан Республикасы, Россия
e-mail: alfata_zak@mail.ru

УДК 821.512.145

ХӘЗЕРГЕ ДРАМАТУРГИЯДӘ МЕЛОДРАМА ЖАНРЫ (Р. СӘГЪДИНҖ “СЫНГАН БЕЛӘЗЕК”Е МИСАЛЫНДА)

ЖАНР МЕЛОДРАМА В СОВРЕМЕННОЙ ДРАМАТУРГИИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «СЛОМАННЫЙ БРАСЛЕТ» Р.САГДИ)

A ROMANTIC MELODRAMA IN MODERN DRAMA (AS AN EXAMPLE R.SAGDI S “A BROKEN BRACELEF” DRAMA)

Аннотация. Драматургия Р.Сагди характеризуется стремлением к жанровому и тематическому многообразию. С целью более полного изображения поднятых проблем и эмоционального воздействия на читателя и зрителя, автор обращается к различным приемам и средствам жанра мелодрамы.

Ключевые слова: татарская драматургия, мелодрама, жанр, мотив, национальная особенность.